

В.С. Єрмілов
(м. Миколаїв)

УПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ЛІКАРІВ ДЛЯ БІДНИХ У МІСТАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

У статті розглядається діяльність органів місцевого самоуправління міст Херсонської губернії, перш за все Одеси, по запровадженню лікарів для бідних, організація роботи яких була аналогічною до роботи земських дільничних лікарів.

Ключові слова: міське самоуправління, Херсонська губернія, міська медицина, лікар для бідних.

В статье рассматривается деятельность органов местного самоуправления городов Херсонской губернии, прежде всего Одессы, по учреждению врачей для бедных, организация работы которых была аналогичной работе земских участковых врачей.

Ключевые слова: городское самоуправление, Херсонская губерния, городская медицина, врач для бедных.

In following article it is discussed the activity of local authorities in cities of Kherson province, primarily Odessa, on bringing into service doctors for the poor. Arrangement of their work was similar to the work of the local doctors in Zemstvo.

Key words: local authorities, Kherson province, local medicine, doctor for the poor.

Після прийняття у Російській імперії Міського положення 1870 р. органи міського самоуправління почали організовувати медичну допомогу населенню міст. За приклад вони брали земську медицину, яка з'явилась дещо раніше і мала досить суттєві успіхи у медико-санітарній справі: «по её образу и подобию и была создана и действовала городская медицина (разумеется, с поправкой на городские условия)»¹.

У наш час становлення місцевого самоуправління на демократичних засадах надзвичайно актуальним є вивчення історичного досвіду вирішення громадськими органами влади соціальних потреб, зокрема надання медичної допомоги міському населенню, особливо переважаючим чисельно небагатим його верствам. Тому метою статті є спроба дослідити виникнення, зміст і особливості діяльності маловідомого інституту лікарів для бідних, показати його значення для громадської міської медико-санітарної справи Херсонської губернії.

Серед небагатьох праць про міське самоуправління минулого, де згадується й організація органами влади медичної допомоги, знайти інформацію про

лікарів для бідних нам не вдалося. Це питання з ідеологічних причин не висвітлювалось у радянські часи, залишається воно поза увагою і сучасних дослідників. Матеріали з організації та діяльності такого інституту, як лікарі для бідних, ми знаходимо у джерелах і літературі дорадянського періоду. Стосовно Херсонської губернії — це переважно матеріали губернських з'їздів лікарів і представників земських та міських управ.

Відомий сучасний російський вчений — дослідник історії медицини М.Б. Мирський, спираючись на матеріали міжнародного симпозіуму «Муниципальное здравоохранение: история и современность» (Москва, 2006 р.)², стверджує, що в Петербурзі вперше в Російській імперії «для оказания внебольничной помощи (амбулаторной и на дому) малообеспеченному («недостаточному») населению был создан особый институт городских врачей (думских, участковых, врачей для бедных)»³.

Один із перших одеських лікарів для бідних М.К. Бурда у доповіді XIII губернському з'їзду лікарів «Об организации института врачей для бедных гор. Одессы» у 1895 р. повідомляв, що «мысль об основании в Одессе института врачей для бедных зародилась среди общественных деятелей еще 20 лет тому назад»⁴. Але реалізувати цю ідею тривалий час не вдавалось. Медична громадськість, знаючи про позитивний досвід лікувальної та санітарно-протиепідемічної діяльності петербурзьких лікарів для найчисельнішої верстви міського населення — бідних — та спроби запровадження таких посад у деяких інших містах країни, продовжували час від часу ініціювати це питання. Адже міста, як крупні промислові та торгові центри, були не тільки осередком, а й джерелом розповсюдження інфекційних хвороб на сільську місцевість. Тому проблема організації раціональної медико-санітарної допомоги у містах хвилювала і земських діячів та лікарів губернії.

Цілком логічно, що питання впровадження спеціального інституту лікарів для бідних у найбільшому місті губернії Одесі постало у 1888 р. на XI губернському з'їзді лікарів і членів земських управ, який розглядав початковий досвід вперше створеної в губернії санітарної організації. Губернський санітарний лікар М.С. Уваров виголосив на з'їзді доповідь «О медицинской организации в Херсонской губернии», в якій, серед іншого, запропонував запровадити в Одесі посади лікарів для бідних. Для найбільш повного розгляду програмних питань та підготовки фахових пропозицій з'їзд обрав дві спеціальні комісії⁵. Одна з них — для розгляду питань з організації земської медицини, запропонувала: «В виду важного санитарного значения правильно поставленной медицинской помощи бедным комиссия рекомендует организовать такую медицинскую помощь для бедных жителей г. Одессы»⁶.

З'їзд, розглянувши й обговоривши пропозицію комісії, «в интересах наиболее целесообразного практического разрешения этого вопроса» постановив: «Поручить санитарному врачу г. Одессы собрать самые подробные данные о существующей организации врачебной помощи бедным в гор. Одессе и представить на основании этих данных необходимые соображения для доклада Одесской городской думе»⁷.

У 1891 р. на наступному, XII з'їзді у звіті про виконання постанов попереднього з'їзду говорилось: «Поручение это санитарным врачом выполнено, на сколько это оказалось возможным по имеющимся в г. Одессе регистрационным данным, и им представлены соображения городской управе, которая внесла по этому вопросу доклад в Думу, но последняя еще не рассматривала этого вопроса»⁸.

Після кількох безуспішних спроб, міська дума, під загрозою епідемії холери (червень 1892 р.), за пропозицією виконавчої санітарної комісії тимчасово запровадила посади лікарів для бідних⁹. Головним завданням останніх було: «Подавать беднейшему населению немедленную врачебную помощь во всякого рода заболеваниях, снабжать бедных больных лекарствами и борьба со всякими инфекционными болезнями»¹⁰. Всього таких лікарів у місті налічувалося 10. Кожний з них, виконуючи умови міської влади, найняв у бідних кварталах міста квартиру і відкрив при ній за власний рахунок щоденну амбулаторію з телефоном (!) «для скорейшего сообщения врачей друг с другом и с властями города». При кожному лікареві був фельдшер, який вів реєстрацію хворих, допомагав на прийомі та при операціях, готував і роздавав ліки, наглядав за дезінфекцією та виконував інші доручення. «Такая постановка дела по образцу земской медицинской помощи, впервые примененной в городе, быстро создала популярность врачам для бедных среди бедного населения»¹¹.

Уже за перші п'ять з половиною місяців існування нового інституту лікарів медична допомога була надана 19 662 хворим-біднякам. Вони 38 922 рази відвідали амбулаторії, а 19% усіх недужих отримали допомогу на дому. У 1893 р. відповідні медичні послуги було надано 57 288 хворим. Протягом того року було зареєстровано 7076 випадків інфекційних захворювань, що склало 76% усіх виявлених у місті.

Прийом пацієнтів у лікарів для бідних вигідно відрізнявся від того, що здійснювався в закладах міської медицини. Лікар для бідних М.К. Бурда на XIII губернському з'їзді земських лікарів розповідав про це так: міський лікар, відпрацювавши в лікарняних палатах, «затем, имея в виду частную практику в городе, ...спешит окончить амбулаторный прием по возможности скорее; да, кроме того, больных надо принять до такого-то часу, иначе больничная аптека не выдаст лекарства. И вот, по неволе, все такие приемы сводятся к простому прописыванию лекарств. Совершенно естественно, что ординаторы смотрят на амбуланс, как на лишнюю обузу, от которой чем раньше отделаться, тем лучше. Совсем другое дело у врача для бедных. Тут рабочий день начинается с приема в амбулаторию, куда врач является с обновленными силами и со свежим вниманием. У нас амбулатория служит главным базисом нашей деятельности: сюда стекаются за советом, за лекарством; сюда приносят адреса к больным на дом; тут является возможность немедленной помощи, так как десять амбулаторий разбросаны в десяти пунктах города среди беднейшего населения»¹². Переваги лікарів для бідних особливо очевидними були в боротьбі з інфекційними хворобами (рання ізоляція хворих вдома, дезінфекція, запобігання переповненню дуже витратного для міського бюджету інфекційного відділення міської лікарні тощо).

Упевнившись у вигідності існування лікарів для бідних, Одеська міська дума затвердила витрати на їх утримання в 1894 р. як на постійну інституцію, але виключила з неї фельдшерів. Це одразу негативно позначилось на роботі лікарів. Так, у 1894 р. кількість бідних хворих (амбулаторних і квартирних, первинних і повторних), які отримали медичну допомогу, була на 28 тис. меншою, ніж у 1893 р. Суттєво погіршилось забезпечення хворих ліками, без фельдшера-помічника стало неможливо виконувати багато операцій. Лікар М.К. Бурда доповідав: «Чтобы избежать таких затруднений, некоторые из нас стали нанимать на свои средства фельдшеров, другие врачи пользуются помощью своих родственников, третьи обходятся сами»¹³. Тому управа готувала пропозицію думі про повернення лікарям фельдшерів.

XIII губерньський з'їзд лікарів і представників земських та міських управ, розглянувши питання про організацію медичної допомоги в містах губернії та про діяльність лікарів для бідних в Одесі, прийняв такі положення: «...институт врачей для бедных, с характером деятельности земских врачей, отвечает условиям города. С учреждением таких врачей, бедные жители получают возможность пользоваться медицинской помощью на дому. Борьба с эпидемиями, акушерская помощь, оспопрививание и надзор за школами входят в круг деятельности врачей для бедных. <...> Рекомендуется наиболее крупным городам устройство у себя институтов врачей для бедных...»¹⁴.

Але ще тривалий час у великих містах губернії, крім Одеси, лікарів для бідних не було, а медична допомога біднякам надавалась у амбулаторіях міських або земських лікарень та міськими санітарними лікарями.

Натомість в Одесі цей інститут розвивався. У 1902 р. тут було вже 17 лікарів для бідних (14 у місті та 3 у приміських селах). Слабким місцем в організації їх роботи було облаштування амбулаторій. Так, тільки шість лікарів на своїх дільницях мали спеціальні приміщення для амбулаторій, кошти на які виділили з міського бюджету: дві з них розташовувались у найманих квартирах; три — у пристосованих міських будинках і одна розміщувалась у нічліжному притулку. Вісім лікарів винаймали приміщення для амбулаторій за свої гроші (чотири амбулаторії в окремих квартирах і чотири — у приміщеннях при помешканнях самих лікарів). У приміських селах були: у Дальнику — приймальний покій; в Усатові — невеличка лікарня. Проте ці заклади перебували у вкрай незадовільному стані. Десять міських лікарів мали фельдшерський персонал (з них вісім — фельдшериці-акушерки). Навіть за таких умов амбулаторна допомога досягла значних обсягів — за рік її загалом отримали 259 928 незаможних хворих, що склало 520 на тисячу населення¹⁵.

У Миколаєві міське самоуправління запровадило посади двох лікарів для бідних у 1900 р. За 1902 р. вони вже надали допомогу 44 051 хворому (478 на тисячу населення)¹⁶.

Місто Тирасполь з 1899 р. мало одного, а з 1901 р. — двох лікарів для бідних. Вони надали амбулаторну допомогу: у 1900 р. 7307 хворим і в 1901 р. — вже 15 005¹⁷.

В Єлизаветграді в якості лікаря для бідних запросили городского лікаря, який приймав хворих у себе на квартирі. Таке рішення міської влади викликало подив у організаторів медичної справи, зокрема, у завідуючого Одеським санітарним бюро Н.П. Васильєвського. «Роль врача для бедных, — зазначав він, — общественно-культурная и вполне гуманитарная, такой врач должен быть другом больного населения, должен снискать у него полное к себе доверие; роль же городского врача — медико-полицейская, судебная и административная, — мыслимо-ли совмещение в одном лице столь противоречивых функций?»¹⁸. Посаду справжнього лікаря для бідних у Єлизаветграді міська дума запровадила тільки через декілька років.

У Херсоні медичну допомогу надавали думські лікарі у трьох міських амбулаторіях (дві з них знаходились на околицях, серед бідного населення), власні лікарі для бідних з'явилися набагато пізніше, ніж в інших великих містах губернії.

Серед малих, заштатних, міст губернії тільки у Вознесенську, Бобринці, Очакові, Григоріополі та Дубоссарах амбулаторна допомога надавалась при земських лікарнях, а бідним — вдома. Як повідомлялося стосовно Вознесенська, «сравнительно чаще других оказывает помощь бедным по приглашению на дому городской врач, когда он свободен от занятой по должности судебно-полицейского врача»¹⁹.

Попри всі складності в організації роботи, діяльність цих лікарів за основними характеристиками (дільничність, допомога хворим амбулаторно та вдома, протиепідемічна робота, акушерська допомога, безплатна видача ліків) відповідала принципам земської медицини. Вона набула певного розвитку в Одесі та стала позитивним прикладом для міст Херсонської губернії. Ініціативна роль у цьому належала кільком останнім губернським земським медичним з'їздам, у яких брали участь і міські лікарі та представники міських управ. Чималі обсяги доступної медичної допомоги, що її надавали лікарі для бідних (особливо при інфекційних захворюваннях), свідчать про неабияке їх значення для громадської медико-санітарної справи, що актуально і в наш час.

---

¹ *Мирский М.Б.* «Младшая сестра» земской медицины // Медицинская газета. — 2007. — 2 февраля.

² Материалы Международного симпозиума «Муниципальное здравоохранение: история и современность» // Бюллетень Национального научно-исследовательского института общественного здоровья РАМН. Тематический выпуск. — М., 2006. — Ноябрь. — 169 с.

³ *Мирский М.Б.* Указ. соч.

⁴ *Бурда М.К.* Об организации института врачей для бедных гор. Одессы // XIII съезд врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии в г. Херсоне. (10–18 октября 1895 года): Доклады, отчёты о заседаниях и пр. — Херсон, 1896. — Вып. 1. — С. 47.

⁵ Протоколы XI съезда врачей и членов управ Херсонской губернии // Сборник Херсонского земства. — Херсон, 1888. — № 12. — С. 3.

⁶ Доклад комиссии для рассмотрения вопросов по организации земской медицины // Сборник Херсонского земства. — Херсон, 1888. — № 12. — С. 69.

⁷ Постановления XI съезда врачей и членов управ Херсонской губернии // Сборник Херсонского земства. — Херсон, 1888. — № 12. — С. 80.

⁸ XII съезд земских врачей и членов уездных управ в г. Херсоне (10–17 сентября 1891 года), доклады, отчёты делегатов, отчёты о заседаниях и проч. Приложение к «Сборнику Херсонского Земства». — Херсон, 1891. — С. 5.

⁹ *Тезяков Н.И.* Медицинская и санитарная организация в городах Херсонской губернии и желательные в ней изменения // XIII съезд врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии в г. Херсоне. (10–18 октября 1895 года): Доклады, отчёты о заседаниях и пр. — Херсон, 1896. — Вып. 1. — С. 8.

¹⁰ *Бурда М.К.* Указ. соч. — С. 47.

¹¹ *Тезяков Н.И.* Указ. соч. — С. 8.

¹² *Бурда М.К.* Указ. соч. — С. 49.

¹³ Там же. — С. 50.

¹⁴ Постановления XII съезда врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии, 10–18 октября 1895 года // XIII съезд врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии в г. Херсоне. (10–18 октября 1895 года): Доклады, отчёты о заседаниях и пр. — Херсон, 1897. — Вып. 2. — С. IX.

¹⁵ *Васильевский Н.П.* Городская медицина в Херсонской губернии // XV съезд врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии (28 сентября — 8 октября 1904 г.): Доклады, постановления съезда и протоколы заседаний. — Херсон, 1905. — Вып. 2. — С. 11.

¹⁶ Там же. — С. 12.

¹⁷ Сведения о положении врачебно-санитарного дела в гор. Тирасполе за 1898–1902 гг. // XV съезд врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии (28 сентября — 8 октября 1904 г.): Доклады, постановления съезда и протоколы заседаний. — Херсон, 1905 — Вып. 2. — С. 58.

¹⁸ *Васильевский Н.П.* Указ. соч. — С. 12.

¹⁹ Сведения о положении врачебно-санитарного дела в гор. Вознесенске за 1898–1902 гг. // XV съезд врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии (28 сентября — 8 октября 1904 г.): Доклады, постановления съезда и протоколы заседаний. — Херсон, 1905. — Вып. 2. — С. 44.